



JURIDISKA FAKULTETEN

vid Lunds universitet

David Pettersson

Bestrafningsideologierna och det svenska straffsystemet

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Sacharias Votinius

Termin: VT 2013

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund och syfte	5
1.2 Frågeställningar	5
1.3 Disposition	5
1.4 Metod	5
1.5 Forskningsläge	6
1.6 Avgränsning	6
1.7 Material	6
2 BESTRAFFNINGSIDEOLOGIER	7
2.1 Bakgrund	7
2.2 Individualprevention	8
2.2.1 Avskräckning	8
2.2.2 Behandling	9
2.2.3 Inkapacitering	9
2.3 Allmänprevention	10
2.4 Proportionalitet	10
2.5 Straffvärde	11
3 BROTTSIDEOLOGIERNAS HISTORIA	12
4 UTVECKLINGEN I SVERIGE 1900-2013	15
4.1 Inledning	15
4.2 Thyren	15
4.3 Schlyter	16

4.4	Straff blir behandling	16
4.5	Behandling blir straff	18
4.6	1990-talet	21
4.7	Gällande rätt	21
4.8	Åsikter om dagens straffsystem	22
4.9	Påföljdssystemets framtid	24
5	ANALYS OCH SAMMANFATTNING	26
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30

Summary

This essay deals with the meaning of different punishment ideologies, their history and their impact on the Swedish penal system. The essay tries to answer which purposes the different ideologies are supposed to fill and how they have evolved.

The aim is to investigate how different punishment ideologies have shaped the Swedish penal system, both in the past and in the present. Furthermore, the aim is to address the question of how the system might look in the future.

The essay begins with a brief review of individual prevention, general prevention and proportionality. Individual prevention is mainly aimed to achieve compliance with the law through affect on the criminal in various ways. The goal of general prevention is to achieve compliance with the law by deterring other than the offender from committing crimes. The principle of proportionality, in this context, is to achieve justice by a punishment proportionate to the crime. Fair and clear penalties should then lead to both individual and general prevention.

Furthermore a historical perspective is given in the essay, which states that punishment has gone from a purely retributive function to a system that is characterized by all of the above mentioned ideologies.

The last part of the essay treats the criticism of the current law. In the analysis this criticism is evaluated by the author.

Sammanfattning

Denna uppsats behandlar bestraffningsideologiernas innebörd, historia och deras påverkan på det svenska straffsystemet. Uppsatsen försöker besvara vilka syften de olika ideologierna är tänkta att fylla och hur de vuxit fram.

Syftet är att undersöka hur olika bestraffningsideologier har präglat det svenska påföljdssystemet, både förr och nu. Vidare behandlas frågan om hur systemet kan komma att se ut i framtiden.

Uppsatsen inleds med en kort genomgång av individualprevention, allmänprevention och proportionalitet. Individualprevention syftar främst till att uppnå laglydighet genom att på olika sätt påverka brottslingen. Allmänpreventionens mål är att uppnå laglydighet genom att avskräcka andra än brottslingen från att begå brott. Proportionalitetsprincipen, i detta sammanhang, syftar till att uppnå rättvisa genom att straffet står i proportion till brottet. Rättvisa straff och tydliga straff ska sedan leda till både individuell och allmän prevention.

Vidare ges i uppsatsen en historisk tillbakablick där det konstateras att straffen gått från en rent vedergällande funktion till ett system som präglats av alla de ovan nämnda ideologierna.

I uppsatsens sista del behandlas kritiken mot gällande rätt. I analysen värderas denna kritik av författaren.

Förord

Jag vill tacka alla dem hjälpt mig med denna uppsats. Ett extra tack till min handledare Sacharias Votinius.

”Straffrätt är egentligen någonting väldigt deprimerande. Men det finns det som är mycket värre.”

Nils Jareborg

David Pettersson
Lund 26/5 2013

Förkortningar

FSK	Fängelsestraffkommittén
KRUM	Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering
BrB	Brottsbalken

1 Inledning

1.1 Bakgrund och syfte

Det är snart tre år sedan jag började läsa juridik i Lund. Sedan dess har jag fått ungefär samma fråga många gånger: Varför är det så låga straff? Mina svar har varit svävande. Detta, i kombination med de strömningar man snappar upp i mediabruset och diverse kommentatorsspår på internet, väckte hos mig ett intresse för att ta reda på hur dagens påföljder och straffsatser växt fram och vilka ideologiska tankegångar som har legat och ligger bakom dem. Om man kan sin historia lär man enligt ett talesätt förstå sin framtid. Denna uppsats syftar till en fördjupad kunskap i olika bestraffningsideologier och en inblick i hur dessa ideologier påverkat straffen i Sverige främst under 1900 talet till dags dato.

1.2 Frågeställningar

Jag avser att försöka besvara frågorna: Vad innebär de olika bestraffningsideologierna och märks det svenska påföljdssystemet? Hur har straffen utvecklats i svensk rätt? Har syftet med straffet förändrats på något sätt? Hur ser påföljdssystemets framtid ut?

1.3 Disposition

Detta arbete består i en kort genomgång av olika bestraffningsideologier för att introducera läsaren i ämnet. Där efter följer en historisk tillbakablick som syftar till en ökad förståelse för vilka faktorer som lett fram till gällande rätt. Sedan följer en genomgång av den utveckling och debatt som förekommit under senare delen av 1900-talet fram till idag. Uppsatsen avslutas med en analys av de frågor som tagits upp i själva avhandlingen.

1.4 Metod

Metodiken för denna uppsats har varit att jag har försökt besvara frågeställningarna med hjälp av doktrin, artiklar och förarbeten. Jag har valt att först utreda vad en bestraffningsideologi är för något och vad de olika riktningarna står för eftersom det underlättar den fortsatta läsningen. Den historiska tillbakablick som sedan följer är

viktig för att förstå den ständiga process som utvecklingen av påföljdssystemet utgör. I uppsatsen behandlas en del av den kritik som förts mot påföljdssystemet. I den biten har jag försökt att finna kritik som framförts av auktoriteter på området och som dessutom har bäring i dagens samhälle, även om den framfördes för lång tid sedan.

1.5 Forskningsläge

Påföljdssystemet lär vara en av de i praktiken mest tillämpade lagstiftningarna. Detta faktum och frågans politiska bärkraft gör att det finns en omfattande forskning på området. Senast i raden av utredningar av påföljdssystemet är Påföljdsutredningen betänkande SOU 2012:34 som i högsta grad är aktuell då den skulle kunna ledda till relativt stora förändringar av systemet.

1.6 Avgränsning

Framställningen är avgränsad till ideologiers betydelse för det svenska påföljdssystemet. Jag valt att inte gå på djupet gällande det materiella innehållet påföljdssystemet. Istället beaktas vissa i sammanhanget relevanta materiella regler medan andra till stor del bortses från. Det finns en stor mängd forskning gällande olika påföljders preventiva effekter. Att på djupet analysera den finns tyvärr inte utrymme för i denna framställning. Jag nöjer mig med att återge hur många andra har tolkat forskningsresultaten.

1.7 Material

Jag har utgått från på området väl kända författare i den bemärkelsen att de på olika sätt deltagit i utvecklingen under en längre period. En del av den litteratur som används är även kurslitteratur på Juristprogrammet i Lund vilket bör antyda ett visst mått av kvalitet. Flera av författarna, t.ex. Jareborg, Aspelin och Victor har både skrivit doktrin och deltagit i arbetet med något eller flera av de betänkanden som hänvisas till i framställningen. Flertal av de artiklar jag använt har publicerats i Svensk Juristtidning vilket torde borga för en viss verkshöjd.

2 Bestraffningsideologier

2.1 Bakgrund

Alla utvecklade samhällen har normer. Att samhällsmedborgarna följer normerna gör att människor kan leva tillsammans. Majoriteten av dessa normer finns inte nedtecknade, de finns bland oss utan att vi ens reflekterar över dem. Vissa normer har dock ansetts så viktiga att efterleva att de upphöjts till lagar. De är beslutade under officiella former och står under officiell kontroll. För att få alla i samhället att följa de viktigaste normerna finns ett straffsystem som straffar den som bryter mot en lag.¹

Ett straff kan vara många olika saker beroende på var man befinner sig i tid och rum men straffet har enligt Jareborg och Zila några grundläggande förutsättningar:

- Straffet ska innebära ett lidande eller obehag för den som drabbas av det.
- Straffet utdelas därför att hen har brutit mot en norm
- Straff delas ut av någon i auktoritativ ställning, i modern tid oftast staten
- Straffet är inte personligt i den mening att straff utdelas till varje person som bryter mot en viss norm.²

Att ett samhälle behöver normer och att man behöver ett straffsystem för att upprätthålla normerna är antagligen de flesta överens om. Hur ett straffsystem ska vara utformat är däremot en fråga som sedan en ansevärd mängd år ägnats stor tankemöda och diskussion, inte bara bland jurister och politiker, även filosofer och samhälls- och beteendevetare har bidragit till det resultatet av hundratals år av utveckling som är dagens straffsystem.³

För att förstå varför att straffsystem ser ut som det gör måste man veta något om vad syftet med systemet är. Som nämnts ovan är huvudsyftet alltid att uppnå normefterlevnad, men det finns olika idéer om hur man bäst uppnår denna efterlevnad. Det har med tiden utkristalliserats några olika s.k. bestraffningsideologier.

¹ SOU 1986:14 (2) s. 61.

² Jareborg & Zila, (2010) s. 13.

³ SOU 1986:14 (2) s. 61.

2.2 Individualprevention

Som namnet antyder är det individen som står i fokus. Idén med individualprevention är att normefterlevnad uppnås genom att man genom straffet avhåller individen från att begå fler brott. Jeremy Bentham lade grunden till individualpreventionstanken. Han menade att man, beroende på vem individen är, kan avhålla den från återfall genom oskadliggörande, avskräckning eller förbättring. Hans idéer om att variera straffet beroende på vem brottslingen var fick dock inte något större genomslag förrän 1882 då Frank von Liszt i det s.k Marburgsprogrammet nedtecknade vilka grunder han menade straffsystemet skulle vila på. Von Liszts principer var:

- Avskräckning för den som inte behöver förbättras
- Förbättring för den som behöver och kan förbättras
- Oskadliggörande för den som behöver men inte kan förbättras.⁴

Von Liszt tillhörde den s.k. moderna eller sociologiska skolan som växte fram i Tyskland strax före 1900-talet. En av grundpelarna i ideologin var att brottslighet var ett resultat av den sociala miljön och att man genom uppfostran, behandling och rehabilitering av brottslingar kunde återintegrera dem i samhället och på så sätt få en ökad normefterlevnad. Den moderna skolan skulle få stort inflytande i Sverige under 1900-talet, som vi kommer att återkomma till.⁵

2.2.1 Avskräckning

Vad innebär då individualprevention i praktiken? Avskräckning är alltså till för den som inte behöver förbättras enligt von Liszt. ”Den som inte behöver förbättras” är tillfällighetsförbrytarna. Avskräckningen kan bestå i en varning, t.ex. en villkorlig dom eller ett straff. Frågan är om fungerar individuell avskräckning fungerar? Det har visat sig att effekten av en varning har ett starkt samband med brottslingen klasstillhörighet. Effekten av individuell avskräckning ifrågasätts av Jareborg och Zila som framhåller att empiriska belägg för en positiv effekt saknas, tvärtom visar undersökningar gjorda på

⁴ Jareborg & Zila, (2010) s. 83.

⁵ Aspelin, SvJT 1999 s. 108.

90-talet att ”program som understryker straffelementet hos en påföljd är ägnade att öka återfall i brott”⁶

2.2.2 Behandling

Behandling motsvarar det von Liszt kallade förbättring. Tanken bakom den s.k. behandlingsteorin är att människan egentligen är god, men omständigheter som besvärlig barndom, dålig uppfostran, skadlig social miljö osv. kan göra att människan utvecklas på fel sätt. Genom att straffet kombineras med behandling kan människan förbättras och återfallsrisken kan på så sätt minskas. Behandlingen kan vara medicinsk eller psykiatrisk, men även socialterapeutisk. Socialterapeutiska åtgärder kan vara arbetsträning, vägledning, utbildning och/eller att man ger brottslingen verktyg för att kunna leva ett lagligt liv. Dessa verktyg skulle kunna vara arbete, bostad osv.⁷

Jareborg och Zila menar att behandlingstanken kan vara förförisk i det att den förknippas med en socialstat som värnar om de som har det sämst och arbetar för att minska de sociala klyftorna i samhället. Visserligen är det angeläget att försöka hjälpa de med sociala problem, missbruk och social utslagna, men man vänder sig mot tanken att göra detta med tvång. Man finner stöd i forskningen, som visar att tvångsbehandlingar i samband med straff inte är effektivt. Det finns enligt dem tvärtom en risk att de brottslingar som har störst sociala problem straffas hårdare eftersom de har ett större behov av behandling och därför kan få längre straff om behandlingstanken tillämpas fullt ut.⁸

2.2.3 Inkapacitering

Von Liszt använde benämningen ”oskadliggörande”. Nuförtiden anses inkapacitering passa bättre då oskadliggörande kan föra tankarna till omoderna straff som stympling, livslång inlåsning och liknande straff. På samma sätt talar man inte längre om ”oförbätterlighet” utan istället om farlighet. Idag handlar inkapacitering om att avhålla brottslingar från brottslighet genom att sätta dem i fängelse. I ett system där inkapacitering prioriteras skulle alltså fängelsestraffets längd avgöras av återfallsrisken

⁶ Jareborg & Zila, (2010) s.84.

⁷ Jareborg & Zila, (2010) s.86.

⁸ Jareborg & Zila, (2010) s.87.

hos den individuella brottslingen. Inkapacitering kan också uppnås genom andra rättverkningar av brott än fängelse. Bra exempel på detta är näringsförbud och indraget körkort.⁹

2.3 Allmänprevention

Idén bakom allmänprevention är att straffet som delas ut till brottslingar ska avhålla andra i samhället från att begå brott. Det som avhåller andra från att begå brott är dels hotet om det straff man kommer ådömas och dels den moral som bildas i samhället då en gärning kriminaliseras. Förr användes även avskräckning genom att grymma straff verkställdes offentligt för att på så sätt avhålla allmänheten från brott genom att injaga skräck för inför straffet och väcka en avsky för brottet.¹⁰

Huruvida allmänprevention är ett effektivt redskap för att uppnå laglydnad finns inget säkert svar på. Det finns många faktorer som kan påverka laglydnaden, vilket gör det mycket svårt att genom empirisk forskning få fram pålitliga fakta. Man kan dock dra slutsatsen att ändringar av straffsystemet med allmänpreventiva syften spelar liten roll för laglydnaden i förhållande till andra faktorer som sociala normer, upptäckts- och bestraffningsrisk, social situation, kön, ålder osv.¹¹ Förekomsten av ett straffsystem har dock betydelse för laglydigheten, något som framgår av såväl empirisk forskning som historiska skeenden. T.ex. så ökade rånen i Danmark med 1000 % under den sju månadersperiod då den danska polisen internerades av den tyska ockupationen under andra världskriget.¹²

2.4 Proportionalitet

Rättvisa kan sägas vara nyckelordet bakom proportionalitetstanken. Straffet ska väga lika tungt som de värden och intressen som kränkts genom brottet. Då krävs att man på något vis graderar hur klandervärt brottet är.¹³ Denna bedömning har människan gjort sedan biblisk tid och antagligen även ännu längre tillbaka. Den så kallade talionsprincipen som kan härledas ur bibeln bygger på att brottslingar ska straffas med

⁹ Jareborg & Zila, (2010) s.84-86 .

¹⁰ Jareborg & Zila, (2010) s.74-75.

¹¹ Jareborg & Zila, (2010) s.77.

¹² Jareborg & Zila, (2010) s.80.

¹³ Jareborg & Zila, (2010) s.66-67.

samma onda han själv orsakat: ”öga för öga, tand för tand.” Redan då var man alltså tvungen att bedöma brottets klandervärdhet för att kunna utdela ett rättvist straff.

Det finns dock finns en skillnad gällande straffet syfte om man jämför då med nu. Då ansågs straffet vara påkallat av Gud och straffets grund var vedergällning. En sådan grund för bestraffning avvisades redan på 1700-talet av upplysningsfilosoferna som menade att straffet skulle fungera som ett politiskt instrument snarare än att vila på religiösa och moraliska grunder.¹⁴ Numera anser de flesta att det vid en bedömning av en gärnings förkastlighet inte finns någon bestämmande proportionalitet, alltså att finns någon slags gudomlig eller naturlig straffskala. Istället ser man proportionalitet som en kulturellt relativ bedömning av vad som är ett rättvist straff. Samhällets traditioner, humanitet, människosyn, allmänpreventiva syften, behovet av försoning i en social gemenskap mm. utgör alla överväganden som beaktas när man försöker avgöra vad som är ett straff som står i proportion till brottet.¹⁵

2.5 Straffvärde

I dagens svenska lagstiftning kommer proportionalitetsprincipen främst till uttryck i det så kallade straffvärdet. Straffvärde kan förenklat sägas vara klandervärdheten hos ett visst handlande. Straffvärdet kan i sin tur delas in i abstrakt och konkret straffvärde. Det abstrakta straffvärdet är ett brotts straffskala jämfört med andra brotts straffskalor. Det konkreta straffvärdet utgörs av klandervärdheten hos en viss begången gärning.¹⁶

¹⁴ Aspelin, SvJT 199 s. 108-110.

¹⁵ Jareborg & Zila, (2010) s.68-69.

¹⁶ SOU 1986:14 s.131.

3 Brottsideologiernas historia

Så länge människor har levt tillsammans har det funnits normer i samhället. Det har även funnits reaktionsmedel mot den som bryter mot dem. Innan någon form av härskare fanns löste man konflikter genom kompensation eller blodshämnd. På så sätt fick den förorättade upprättelse genom antingen kompensation eller vedergällning genom blodshämnd. När det blev aktuellt med blodshämnd engagerades ofta hela ätter, vilket kunde leda till död och blodspillan i stor skala. Detta påverkade både ätternas fortlevnad och befolkningsmängden i stort på ett negativt sätt. Därför var det, när något som kunde liknas vid en statsmakt utvecklades i samhället, av vikt att finna andra konfliktlösningsmöjligheter. På så vis utvecklades långsamt en straffrätt. Under medeltiden utvecklades en alltmer fungerande statsapparat vilket möjliggjorde ett fungerande straffsystem. Kyrkan hade stort inflytande på samhällets sociala normer och en betydande roll i fråga om det materiella innehållet i lagarna.¹⁷

Utvecklingen gick från kompensation eller vedergällning mot ren bestraffning, t.ex. kunde man dömas till fredlöshet eller att få sin egendom förstörd.¹⁸ Bibelns talionsprincip präglade direkt och indirekt de medeltida lagarna. I den medeltida Upplandslagen fanns uttrycket ”öga för öga” i lagtexten.¹⁹ Böter var dock det dominerande straffet under medeltiden. Från början hade boten främst ett reparerande och försonande syfte, men fick alltmer en straffande funktion.²⁰

Under reformationstiden fick Sverige en allt starkare statsapparat, vilket ledde till en utbyggnad av straffrätten då ett effektivare lagstiftnings- och domsväsende växte fram. Kyrkan, nu protestantisk, hade fortsatt stort inflytande på straffrätten. Med hänvisning till bibeln som rättskälla var grunden för straffet fortfarande vedergällning och straffen var ofta grymma. Kroppsstraff, som stympning och prygel, och skamstraff, t.ex. att sitta i stocken, var vanligt förekommande. I slutet av 1600-talet började man i liten skala att tillämpa arbetsstraff.²¹ I Europa hade man börjat använda frihetsstraffet genom s.k.

¹⁷ Aspelin, SvJT 1990 s.108.

¹⁸ Häthén, (2004) s. 44.

¹⁹ Häthén, (2004) s. 49.

²⁰ Aspelin, SvJT 1999 s.109.

²¹ Aspelin, SvJT 1999 s.111.

korrektionsanstalter eller arbetshus. För första gången fanns ett uttalat syfte till förbättring med straffet.²²

I 1700-talets svenska straffrätt präglades straffen fortfarande av brutalitet och hårdhet. Straffets syfte var vedergällning och avskräckning²³ Den svenske lagstiftaren hade således inte tagit intryck av de europeiska upplysningsfilosoferna som menade att straffets religiösa och moraliska funktion var underordnat dess funktion som politiskt medel. Idéer om att straffet kunde användas för att förbättra den dömda och om proportionalitet mellan brott och straff såg dagens ljus.²⁴ De ansåg även att kropps- och skamstraffen var inhumana och motverkade straffets syfte eftersom de var förråande och brutala. Istället förespråkade de frihetsstraffet som ansågs mer rättvist och humant.²⁵

I Europa hände mycket på straffrättens område på 1800-talet. En av de för framtidens straffrätt viktigaste juristerna under denna tid var von Feuerbach. Han betonade vikten av proportion mellan brottet och straffet. Strafftyper som stympning eller kvalificerade dödsstraff ville han utmönstra då eftersom de inte uppfyllde kravet på proportionalitet, istället skulle frihetsstraffet användas. Feuerbach menade vidare att straffets syfte var att uppnå normefterlevnad i samhället, snarare än vedergällning. Han förespråkade därför långa fängelsestraff. Feuerbach fick dock kritik från sina samtida. Bland annat kritiserades de långa frihetsstraffen med argumentet att den dömda hölls borta från produktionen allt för länge.²⁶

När man i Sverige 1811 tillsatte en Lagkommitté med uppgift att omarbota 1734 års lag hade dessa idéer nått Sverige. 1832 lade kommittén fram sitt förslag till ny kriminallag. Straffets grund angavs då vara dels att förbättra, dels att avskräcka. Allmänpreventionen skulle bestå i ett allvarligt straffhot medan individualpreventionen skulle bestå i soning av brottet och att den dömda tog varning av straffet. Man föreslog även att skam- och kroppsstraffen en gång för alla skulle avskaffas och att dödsstraffet endast skulle behållas vid ett fåtal brott. En annan nyhet var en minimi- och maximigräns i fråga om straffets

²² Häthen, (2004) s.79.

²³ Häthen, (2004) s.165.

²⁴ Från ”Dei delitti et delle pene” Beccaria, Aspelin SvJT s.112.

²⁵ Häthen, (2004) s.131-132.

²⁶ Aspelin, SvJT 1999 s. 113-114.

längd för varje brott. Under remissförfarandet fick förslaget hård kritik, striden kom att stå mellan ståndpunkterna:

- Straffets grund är vedergällning och straffets ändamål är avskräckning
- Straffets grund är allmänprevention och straffets ändamål är förbättring

Den nya strafflagen antogs 1864 och var en kompromiss av dessa ståndpunkter . Straffen som fanns stadgade var dödstraff vid ett fåtal brott, fängelse, fängelse vid vatten och bröd, straffarbete och böter. Lagen karaktäriserades av en grundläggande regel att på brott ska följa straff, ingående brottsbeskrivningar och konsekvent införda strafflatituder med snäva gränser.²⁷ 1864 års lag sägs representera den s.k. klassiska straffrättskolan. En av de mer kända förespråkarna för den klassiska skolan, den tyske straffrättsprofessorn Karl Binding, framhöll att brottet är straffets enda rättsgrund, straffets syfte är rättvis vedergällning och att straffet ska stå i proportion till brottet. Straffet ska inte påverkas av vem brottslingen är och blir därmed förutsebara^{28 29}

Under den senare delen av 1800-talet växte motkrafter fram som framhöll sociologiska orsaker till brottslighet och vård som straffform, bland andra i form av italienaren Enrico Ferri och ovan nämnda Franz von Liszt. Enrico Ferro representerade den positiva straffrättskolan. Utmärkande för den positiva straffrättskolan är att sanktionerna ska utformas individualpreventivt. Ferri ansåg att brottslingar skulle vårdas och rekommenderade tidsbestämda, straff där brottslingen släpps först när han är rehabiliterad och därmed inte längre ett hot mot samhället.³⁰

²⁷ Aspelin, SvJT 1999 s.114.

²⁸ Modéer, (2009) s .110.

²⁹ Aspelin, SvJT 1999 s .115.

³⁰ Aspelin, SvJT 1999 s .115.

4 Utvecklingen i Sverige 1900-2013

4.1 Inledning

Det svenska påföljdssystemet har historiskt sett präglats av vedergällning och avskräckning. Även om straffen över tid har skiftat så har det svenska systemet varit relativt oförändrat innan 1900-talet. Under 1900-talet har dock fler ideologiska motiv påverkat utvecklingen än tidigare. Två jurister, Thyren och Schlyter, har haft extra stor betydelse för 1900-talets utveckling, varför jag ägnar dem extra uppmärksamhet.

4.2 Thyren

Så småningom nådde så de nya sociologiskt inriktade idéer som framförts av bland andra von Liszt och Ferri även Sverige. Johan C.W Thyren publicerade 1907 ”Straffrättens allmänna grunder” som enligt Aspelin präglats av von Liszts reformidéer. Thyren menade att den samhällsfara som brottet utgjorde borde vara grunden för straffet. Han ansåg också att man kunde förebygga brott genom att begränsa sociala miljöer där brottsligheten frodades.

Thyren delade in brottslingar i tre grupper: *Kroniska brottslingar*, de som vi idag kallar yrkeskriminella, *socialt depraverade*, exempelvis alkoholister med risk för att bli vaneförbrytare och de *akuta brottslingarna* – ”vanliga” människor som begått impulsgärningar. Gällande frågan om straff för akuta brottslingarna ansåg Thyren att vedergällningsprincipen krävde korta frihetsstraff, medan det individualpreventivt var bättre med något annat straffalternativ. Thyren förespråkade då att prevention var viktigare än vedergällning. Samma gällde för unga förbrytare och de ”socialt depraverade”. Frihetsstraffet skulle förbehållas de kroniska brottslingarna som behövde inkapaciteras för att skydda samhället. Thyren förespråkade då tidsbestämd internering.³¹

³¹ Aspelin, SvJT 1999 .s. 116-118.

4.3 Schlyter

Karl Schlyter var jurist och politiker. 1932 utnämndes han till justitieminister. 1934 presenterade han ett reformprogram som skulle förändra det svenska påföljdssystemet. Hans idéer bar prägel av både von Lizsts moderna skola och den positiva skolan som Ferri representerade. Påföljderna skulle anpassas efter individen, eller åtminstone kategorier av individer med målet att vårda brottslingarna till laglydiga medborgare. Schlyter anslöt till den positiva skolan i synen på brottslingen och menade att denne var en social avvikare, åtminstone delvis predestinerad att vara kriminell. Den klassiska skolans bestraffningsideologi var därför grym och ineffektiv.³² Schlyters mål var att i hög grad avfolka fängelserna och istället satsa på vård i frihet under olika former. De som ändå var tvungna att sättas i fängelse skulle vårdas i fängelset. Schlyters idéer låg till grund för SOU 1956:55 som Strafflagberedningen lade fram.³³

4.4 Straff blir behandling

I betänkandet SOU 1956:55 börjar man med att framhålla uppväxtens påverkan på individen och menar att samhället har ansvar för dem, vars föräldrar inte tar sitt uppfostringsansvar. Man anser att en bättre offentlig barnavård leder till minskad brottslighet.³⁴ Strafflagberedningen förespråkade i Schlyters anda vård och behandling före frihetsstraff.³⁵ Fokus ligger på brottslingen – man framhåller att det är en plikt för samhället att ”ägna omvårdnad” åt brottslingar och att kriminalvården ska hjälpa den dömda till ett ordnat liv.³⁶ Dock framhålls att straffrättsliga ingripanden inte kan begränsas till de fall då de är motiverade av individualprevention: ”[...] (det) måste också beaktas vad som är ändamålsenligt med hänsyn till kriminallagstiftningens uppgift i det hela. Det kan därför vara nödvändigt att ingripa i större utsträckning än vad som är påkallat enbart av förhållandena i det särskilda fallet”³⁷. Det framgår dock att påföljdssystemets allmänpreventiva effekt ses som begränsad, istället framhåller man upptäcktsrisken som en viktigare faktor för allmänprevention.³⁸

³² Häthén, (2004) s. 237.

³³ Aspelin, s.118.

³⁴ SOU 1956:55 s. 31.

³⁵ Aspelin, SvJT 1999 s.118.

³⁶ SOU 1956:55 s.34.

³⁷ SOU 1956:55 s. 33.

³⁸ SOU 1956:55 s.36-37.

Beredningens förslag kritiserades för att lägga för stor vikt på behandling jämfört med allmänprevention och proportionalitet. En av kritikerna var Carl Olivencrona som menade att den ökning av brottsligheten som skedde under mellankrigstiden fram till 50-talet. Han ansåg att ett samband kunde finnas mellan ökningen av brottslighet och ”att brott i stor utsträckning ej bestraffas”³⁹, sannolikt med syftning på villkorlig dom som infördes 1906.⁴⁰ Olivencrona menade således att behandlingsideologin orsakade en försvagad allmänprevention som ledde till ökad kriminalitet.⁴¹ Han var även kritisk mot att vissa av de föreslagna regleringarna åsidosatte proportionalitetsprincipen. Han kritiserade ett förslag om skyddstillsyn där en viss bestämd tids intagning i tillsynsanstalt, samma tid oavsett brott, skulle inleda skyddstillsynen.

Strahl, som satt med i Strafflagsberedningen, svarade på kritiken angående skyddstillsynen i SvJT: ”Teorin att ett straff i proportion till brottets svårhet skulle vara erforderligt för att strafflagen ska få moralbildande effekt förefaller mig vara verklighetsfrämmande.”⁴² Han framhåller vidare i samma artikel att medan Olivencrona vill ha domar i år och månader så vill Strafflagsberedningen ha en den påföljd som synes mest ändamålsenlig.

När betänkandet implementerades genom införandet av 1965 års Brottsbalk hade Strafflagsberedningen i många delar fått igenom sina reformer. Brottsbalken innebar vissa kompromisser mellan individualprevention och allmänprevention men behandlingstanken fick stort genomslag. Detta visades tydligt i dåvarande 1 kap. 7§ BrB:

”Vid val av påföljd skall rätten, med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället.”

³⁹ Olivencrona, SvD 29/7 1957 ur Strahl SvJT 1957 s. 561.

⁴⁰ Häthen, (2004) s. 246.

⁴¹ Aspelin, SvJT s. 118.

⁴² Strahl, SvJT 1957 s. 579.

Lagen innehöll även tidsobegränsade påföljder med stort fokus på behandling, såsom ungdomsfängelse och internering, där frigivning var beroende av behandlingsresultatet.⁴³

4.5 Behandling blir straff

Åren efter reformerna präglades av en optimism inför de nya behandlingsinriktade straffen och under 1960-1970-talen var den kriminalpolitiska synen på olika brottsstraffvärde och straffbarhet tämligen tolerant. Förhoppningen var att bryta den negativa trenden i brottstatistiken och att lyckas återanpassa fler dömda till ett laglydigt liv. Det dröjde dock inte länge förrän kritiska röster höjdes. Fångarna själva var bland de första som framförde kritik genom sin intresseorganisation KRUM. Efter dem följde ett antal skribenter som menade att behandlingstanken inte fått önskat resultat, det talades om en mytbildning i kriminalvården. Forskning under 70-talet gav dessa skribenter vatten på sin kvarn då den bekräftade att de nya behandlingsstraffen faktiskt inte gett de resultat man tänkt sig. Tvärtom så tycktes de positiva effekterna av behandlingen vara mindre ju längre behandlingsinsatserna pågick.⁴⁴

Kritiken riktade sig även mot att man motiverade långa frihetsberövanden med den dömdes behandlingsbehov så att straffet på så sätt kunde bli längre än brottets straffvärde påkallade. Med tiden formade sig kritiken och krav ställdes på att behandlingsidén skulle få stå tillbaka till förmån för straffets proportionalitet, strafflikhet och förutsebarhet. Man efterfrågade inte hårdare straff utan menade att straffen som byggde på individualprevention var för otydliga då de inte i tillräcklig mån relaterade till brotten och inte var tillräckligt förutsebara.⁴⁵ Detta synsätt kom att få benämningen nyklassicism då idéerna byggde på den klassiska straffrättskolans tankar.⁴⁶ De som förespråkade behandlingsideologin menade att nyklassicismen var ett steg tillbaka till ett stelt och dogmatiskt tänkande och att det inte var orimligt att olika fall skulle behandlas olika.

⁴³ Aspelin, SvJT 1999 s. 118.

⁴⁴ SOU 1986:14 s. 30-33.

⁴⁵ Aspelin, SvJT s.119.

⁴⁶ Se ovan 3.1.

Kritiken började så småningom få praktiska resultat. I början av 1980-talet togs de tidsbestämda straffen ungdomsfängelse och internering bort. Vid ungefär samma tid beslutade man att en översyn av brottsbalkens påföljdssystem var behövlig. Fängelsestraffkommittén bildades och deras arbete resulterade i SOU 1986:14. FSK menade att brottets svårhet och förkastlighet med hänsyn tagen till proportionalitet och ekvivalens skulle ligga till grund för brottens straffskalor. Vid påföljdsbestämningen skulle ett straffvärde bestämmas som sedan låg till grund för valet av påföljd, medan allmänpreventiva och individualpreventiva skäl i princip helt skulle bortses från.

FSK menade att domstolen inte skulle ta allmänpreventiva faktorer i beaktning när den dömde i enskilda fall då ett sådant förfarande riskerade att rubba på principen om likhet inför lagen och domstolens möjligheter att avgöra vilken effekt en straffhöjning av allmänpreventiva skäl skulle komma att få var begränsad. Att den dömde enligt brottets straffvärde och enligt brottets straffskala menade man var fullt tillräckligt i allmänpreventivt hänseende. Gällande individualpreventiva hänsynstaganden vid straffmätningen avfärdade man behandlingsideologin och konstaterade att fängelse, trots vård och behandling, gav negativa effekter för den intagne. Man menade även att en domstol inte kunde bedöma framgångutsikterna i det enskilda fallet. Därför skulle domstolen vid straffvärdebedömningen bortse från sådana hänsynstaganden.⁴⁷

I regeringens proposition 1987/88:120 som baserades på SOU 1986:14 var de viktigaste punkterna att öka förutsebarhet och enhetlighet i straffrättskipningen genom de ändringar av straffvärdebedömningen som FSK föreslagit, en viss skärpning av återfalls betydelse vid straffmätningen och att villkorlig frigivning efter halva tiden skulle ändras så att skillnaden mellan dömd strafftid och faktisk anstaltstid skulle minska.⁴⁸ Man framhöll att de humanitära värden som präglat de föregående årtiondena var värda att slå vakt om i fråga om begränsning av frihetsberövande omständigheter och ”stöd och hjälp” inom påföljdssystemet.⁴⁹ Det är i sammanhanget intressant att konstatera att uttrycket ”vård” inte används.

⁴⁷ SOU 1986:14 s. 70-71.

⁴⁸ Prop 1987/88:120 s. 1.

⁴⁹ Prop 1987/88:120 s. 31.

Påföljdsbestämningen skulle alltså ske med utgångspunkt i straffvärdet men regeringen valde behålla delar av individual- och allmänprevention vid straffmätning och påföljdsval. Vid straffmätningen gav man rätten möjlighet att ta hänsyn till andra omständigheter än själva gärningen, t.ex. sanktionskumulation⁵⁰ och om gärningsmannen gottgjort brottets skadliga verkningar. Vid valet av påföljd skulle domstolen beakta gärningsmannens behov av stöd och hjälp samt riskerna för återfall vid val av påföljd. Dessa beaktanden gällde framförallt vid val mellan fängelse eller skyddstillsyn/villkorlig dom.⁵¹ 1989 ändrades brottsbalken och dessa nya straffmättningsregler implementerades i kap 29 och 30 BrB.⁵²

Enligt Jareborg, som deltog i FSK:s arbete, innebar inte reformerna någon större förändring då straffmätning och påföljdsval redan tidigare styrts av ett proportionalitetstänkande även om den tidigare ”förkläts” som allmänprevention. Vidare var han kritisk mot att regeringen föreskrivit att fängelse alltid var ett strängare straff än böter. Ett bättre alternativ hade varit om de överlappade varandra så att böter hade kunnat dömas ut istället för korta fängelsestraff.⁵³

Andra ansåg att reformerna innebar en uppstramning och nyorientering av straffsystemet men att behandlingsidéerna levde kvar i de till fängelse alternativa straffen, t.ex. villkorlig dom, skyddstillsyn, som bar prägel av individualprevention. Man ansåg även att de alternativa straffens utveckling efter reformen varit negativ på det sätt att de gjort påföljdssystemet oklart och svårtillämpat.⁵⁴

Per-Ole Träskman konstaterar att proportionalitetstanken inte fått fullt genomslag i och med reformen. Påföljdsbestämningen bygger på olika ideologiska grunder beroende på påföljden. Fängelse döms baserat på brottets straffvärde, medan domstolen i fråga övervakning och skyddstillsyn istället har att ta ställning till brottslingens framtidsprognos och behov. Detta leder till att systemet å ena sidan bygger på att varje gärning har ett straffvärde som ska kunna knytas till ett exakt mått av straff i form av en

⁵⁰ D.v.s. andra olägenheter än själva straffet som gärningsmannen drabbas av vid fällande dom t.ex. avskedande.

⁵¹ Prop1987/88:120 s.46-47.

⁵² Aspelin, SvJT 1999 s. 120.

⁵³ Jareborg, SvJT 1992 s. 257.

⁵⁴ Von Hirsch, Wersäll, Victor, SvJT 2003 s. 110.

summa pengar eller månader, medan det å andra sidan finns mer än 20 olika straff och straffpåföljder, vilket gör systemet svåröverskådligt och svårtillämpat.⁵⁵

4.6 1990-talet

Under 1990-talet gjordes ansatser till fler reformer av straffsystemet. 1992 tillsattes Straffsystemkommittén som presenterade SOU 1995:91. Kommittén tog avstånd från behandlingstanken och prognostänkandet. Man ville istället bygga vidare på 1989 års reformer. Man ville även bringa klarhet och enkelhet till straffsystemet och pekade på att det numera fanns många olika straff på olika nivåer. Man övervägde möjligheten att bara ha två straff i systemet, böter och fängelse. Tanken var då att långt från alla fängelsestraff skulle gå till verkställighet, istället skulle man kunna dömas till villkorligt fängelse om man underkastade sig frihetsstraff som övervakning, samhällstjänst och elektronisk övervakning. Man konstaterade dock att det förutom vissa lagtekniska och praktiska problem skulle vara väl drastiskt att döma sådana som för första gången begår ett brott av inte alltför allvarlig typ till fängelse. Istället föreslog man påföljdsändringar i form av prøvotidsstraff och övervakningsstraff som motsvarade villkorlig dom och skyddstillsyn. Vid påföljdsbedömningen skulle straffvärde, art och tidigare brottslighet styra bedömningen, prognoser och behovsbedömningar ansågs olämpliga. Vidare ville man benämna alla påföljder ”straff”.⁵⁶

Regeringen ansåg att förslagen i många delar var väl radikala. Angående påföljdsbedömningen menade regeringen att ett system som bortsåg från individuella aspekter riskerade att bli mindre humant och att ett sådant system inte gav tillräcklig möjlighet att anpassa påföljden efter brottslingens personliga förhållanden. Några delar av förslaget antogs dock, t.ex. infördes samhällstjänst permanent och likaså intensivövervakning med elektronisk kontroll.⁵⁷

4.7 Gällande rätt

Vi har idag alltså ett system som, mycket förenklat, bygger på proportionalitetsprincipen vid straffvärdesbedömningen av en brottslig handling. Efter

⁵⁵ Träskman, SvJT 2003 s. 175-176.

⁵⁶ SOU 1995:91 s. 13-19

⁵⁷ SOU 2012:34 (2) s. 36.

den bedömningen kan domstolen tas hänsyn till andra faktorer vid straffmätningen. Vid påföljdsvalet ligger straffmätningen till grund för valet av påföljd men hänsyn ska också tas till den individens behov och framtidsprognos. Systemet är således flexibelt i den mening att flera olika bestraffningsideologier samverkar.⁵⁸ Hur kommer det se ut i framtiden?

”Om man kan sin historia kan man se sin framtid” lyder ett ordspråk. I detta sammanhang torde det innebära en fortsatt långsam men ständig förändring av straffsystemet. Som konstaterats är dagens system är kritiserat..

4.8 Åsikter om dagens straffsystem

Kritiken gäller bland annat systemets tydlighet, rättvisa och brist på proportionalitet. Det faktum att straffvärde- och påföljdsbedömning sker på delvis olika ideologiska grunder och kan ses som invecklad anser Träskman leder till bristande likhet inför lagen då en enhetlig rättspraxis inte uppnås. Vidare anser densamme att det finns för många olika straff och påföljder vilket gör systemet svåröverskådligt. Det faktum att samma gärning kan bestraffas olika beroende på gärningsman gör att proportionalitetsprincipen inte får sitt avsedda genomslag.

Istället förespråkade han 2003 ett nytt reformförslag efter det två tidigare, enligt honom misslyckade, där man använder Straffsystemkommitténs idé om ett straffsystem med två straff, böter och fängelse. Fängelse skulle då, för straff under 2 år, kunna omvandlas till villkorligt fängelse som kan bestå i t.ex. villkorlig dom, skyddstillsyn, övervakning etc. En av huvudpöängerna med ett system där fängelsestraff alltid utdömdes skulle vara att systemet blir tydligare, både för den dömda och för allmänheten.⁵⁹ Även Asp anser att dagens system har blivit alltför komplext på grund av mängden sanktioner i systemet.⁶⁰

En annan kritik som är värd att beakta är den mot prognostänkandet som används vid valet av alternativ påföljd till fängelse. Denna kritik framfördes bland annat bland annat

⁵⁸ Träskman, SvJT 2003 s. 191.

⁵⁹ Träskman, SvJT 2003 s. 191-192.

⁶⁰ Asp, SvJT 2010 . 449-450.

Straffrättskommittén, se ovan. Dock kan framhållas att domstolarna i praktiken sällan gör prognoser i egentlig mening. Snarare handlar det om en kategorisering av olika lagöverträdare och hur påföljden för dessa brukar bedömas, oberoende av vad domaren tror om olika påföljders individualpreventiva verkan i det särskilda fallet.⁶¹ Victor anser att den prognosstyrda individualpreventionen har ett berättigande:

”Att individualpreventiva intressen kan förenas med likabehandling och förutsebarhet trots svårigheterna att göra prognoser i enskilda fall beror på att vi ändå har omfattande kunskaper om sambandet mellan brottslighet och olika former av sociala och personliga faktorer på ett mer generellt plan. Vi vet mycket väl att det är en stark korrelation mellan antalet tidigare begångna brott och risken för återfall. Vi vet att många unga som begår brott under alla förhållanden kommer att upphöra med detta när de blir vuxna. Vi vet att brott i många fall genereras av missbruk eller psykiska störningar och att dessa bakomliggande faktorer då också är en nyckel till att motverka fortsatt brottslighet. Generella kunskaper av detta slag kan översättas till generella normer. Det normbundna beslutsfattandet kommer då också sett som en helhet att främja de uppsatta målen trots att dessa inte är styrande för de enskilda besluten.”⁶²

Vidare framhåller Victor att det kan finnas en begränsning i att fästa alltför stor vikt vid olika straffrättsteorier. Straffrätten är en del av samhället i stort och dess funktioner bör underordnas allmänna krav på samhällslivet. Detta framkommer i billighetsskälerna i 29:5§ och 30:4§ BrB. Här får rätten en möjlighet att beakta omständigheter som normsystemet inte uttryckligen säger något om, men ändå kan vara relevanta. Detta är, trots att kraven på klar och tydlig lag möjligen åsidosätts, nödvändigt eftersom lagen aldrig kan täcka alla möjliga omständigheter. Victor avslutar sin artikel med ett utdrag ur Olai Petrus domarregler ”en god och beskedlig domare är bättre än en god lag”.⁶³

Asp är inte helt enig i detta resonemang utan menar att en spretig hovrättspraxis och domarnas tidspress påkallar en lagstiftning som är tydligare och ger mer ledning till

⁶¹ Victor, SvJT 1999 s. 141.

⁶² Victor, SvJT 1999 s. 142.

⁶³ Victor, SvJT 1999 s. 143-144.

rätten än vad den gör idag.⁶⁴ Andra sträcker sig så långt som att kalla de senaste 20 åren för ”förvirringens tid” med hänvisning till att flera brottideologier samverkar och de många straffen och påföljderna.⁶⁵

4.9 Påföljdssystemets framtid

Trots reformerna finns i doktrinen önskemål om en mer renodlad nyklassicism i straffsystemet. Som skäl för detta hänvisar man till att senare forskning ytterligare visat att påföljdsvalets individualpreventiva betydelse är liten och att individualpreventiva skäl kan leda till strängare domar än straffvärdet påkallar. Om det t.ex. anses att ett övervakningsbehov föreligger kan påföljden bli skyddstillsyn istället för villkorlig dom.⁶⁶ Ett mer renodlat nyklassiskt system anses vara billigare och mer begripligt för allmänheten.⁶⁷ Kommer dessa önskemål bli verklighet? En ”spåkula” att se djupt in i är den Påföljdsberedningens betänkande SOU 2012:34. Bland annat fick Påföljdsberedningen i uppdrag att återigen utreda om villkorligt fängelse kan vara ett bra alternativ⁶⁸

Kommittén ser en rad problem med dagen straffsystem. Man konstaterar att straffsystemet inte bygger på en ensam bestraffningsideologisk skola och heller inte bör göra det. Dock menar man att är det problematiskt att man vid valet av påföljd använder sig av den tillbakablickande proportionalitetsprincipen när fängelsestraff utdöms, medan ett framåtblickande perspektiv tillämpas när skyddstillsyn eller villkorlig dom utdöms. I domen ges då inte tillräckligt uttryck för brottets svårhet och inte heller vid valet mellan skyddstillsyn och villkorlig dom. Detta leder till brister i fråga om likabehandling och rättvisa.⁶⁹

Man ansluter också till åsikten att straffsystemet blivit komplext och svåröverblickat. Bland annat är det svårt att rangordna olika påföljdsalternativ.⁷⁰ I praxis har bildats en

⁶⁴ Asp, SvJT 2010 s. 462.

⁶⁵ Von Hofer, (2011), s. 240.

⁶⁶ Borgeke och Reimer, SvJT 1999 s. 147.

⁶⁷ Von Hofer, (2011) .s 244.

⁶⁸ Dir 2009:60 s.18.

⁶⁹ SOU 2012:34 s.122.

⁷⁰ SOU 2012:34 s.125-126.

presumtion för fängelse då straffvärdet för ett brott överstiger ett år. Den tröskeleffekt som då uppstår, d.v.s. att det blir mycket olika straff beroende på om straffvärdet beräknas till 11 månader eller 12 gör att proportionalitetsprincipen inte får tillräckligt genomslag.⁷¹ I domsluten finns inte alltid ett straffvärde angett då domstolen inte alltid behöver ange detta. Kommittén menar att angivandet av ett straffvärde är det primära och tydligaste sättet för domstolen att förmedla hur allvarligt samhället ser på ett brott.⁷² Dessa brister kan leda till att påföljdssystemets normbildande effekt försämras.⁷³

En utgångspunkt för påföljdssystemet bör vara att påföljden ska uppfattas som ett ingripande och innebära en uppoffring för den dömde så att det tydligt kommuniceras att rättsordningen menar allvar med de normer den ställt upp.⁷⁴ Man fäster också vikt vid straffets betydelse för brottsoffret. Även om ”påföljdsbestämningen aldrig kan reduceras till vedergällning”⁷⁵ så krävs en påföljd som, vid allvarligare brott, innebär en reell uppoffring för den dömde för att brottsoffret ska få upprättelse.⁷⁶

För att komma till rätta med dessa brister föreslås nu på nytt ett införande av villkorligt fängelse. Domstolen kommer då alltid att mäta ut ett visst fängelsestraff även om den dömde inte behöver avtjäna det i fängelse. Villkorligt fängelse är då tänkt att ersätta påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn. Däremot kommer de inslag⁷⁷ som kan kombineras med villkorlig dom och skyddstillsyn finnas kvar och kan då istället kombineras med villkorligt fängelse.

Fördelarna med detta system är enligt utredningen bl.a. att tydligheten i systemet ökar, både för den dömde och för allmänheten, eftersom domstolen alltid mäter ut ett fängelsestraff. Problemet med tröskeleffekten som tidigare nämnts ska också avhjälpas genom att de brott med ett straffvärde just under gränsen för fängelse bestraffas med ett villkorligt fängelsestraff tillsammans med en ingripande tilläggsstraff.⁷⁸

⁷¹ SOU 2012:34 s.129.

⁷² SOU 2012:34 s.131-132.

⁷³ SOU 2012:34 s.133.

⁷⁴ SOU 2012:34 s. 137.

⁷⁵ SOU 2012:34 s.138.

⁷⁶ SOU 2012:34 s.138.

⁷⁷ Böter, övervakning, programverksamhet, samhällstjänst, kontraktsvård etc. (SOU 2012:34 (2) s.164).

⁷⁸ SOU 2012:34 s.165-166.

5 Analys och sammanfattning

För att förstå varför dagens straffsystem ser ut som det gör måste man se på det från ett historiskt perspektiv. För att få det bästa tänkbara systemet är det viktigt att använda historien, lära av tidigare misstag och framsteg. Det svenska systemet får anses ha gjort detta då det är en hybrid i den meningen att den på olika sätt innehåller alla de ovan nämnda ideologierna.

Behandlingstanken fick stort genomslag genom Thyrén och Schlyters reformgrundande arbete. Sett utifrån dagens perspektiv är det möjligt att det blev för mycket av det goda. Synen på brottslingen ändrades relativt fort från att han skulle straffas för att tillgodose krav på rättvisa och avskräckning till en syn där brottslingen var skapad av samhället och samhället därför hade en plikt att vårda brottslingen.

Jag tycker att det å ena sidan att var det viktigt att behandlingstanken fick en plats i påföljdssystemet. Å andra sidan kan det tyckas att man i sin iver att skapa ett humant och vårdande system glömde bort brottsoffrets befogade krav på upprättelse genom ett proportionellt straff. Med tiden har fokus skiftat från brottslingen till brottsoffret. I SOU 2012:34 uppmärksammas straffets betydelse för brottsoffrets upprättelse. Det förefaller mig rimligt att man på allvar beaktar denna funktion då brottsoffret är en viktig part i rättsprocessen, medan staten har monopol på att straffa brottslingar. För att behålla tron på rättsväsendet måste straffet innebära och uppfattas som en tillräckligt ingripande åtgärd mot den dömda. Om straffen inte uppfattas som straff av allmänheten kan det leda till minskad laglydnad och i värsta fall till att individer tar lagens verkställande funktion i sina egna händer.

Vad beror detta fokusskifte på? Förutom de teoretiska och filosofiska tankegångar som motiverat förändringen skulle jag vilja höja blicken från det rent juridiska perspektivet till ett mer politiskt sådant. Antalet brottsoffer torde vara fler än antalet brottslingar och allmänheten lär snarare identifiera sig med brottsoffret än

brottslingen. Att framhålla brottsoffrets ställning är antagligen ingen dum idé om man som politiskt parti vill värva röster.

Reformerna 1965 var omdebatterade, bl.a. diskuterades påföljdens allmänpreventiva betydelse. Allmänpreventionens exakta betydelse för laglydigheten förefaller vara osäker och svår att vetenskapligt belägga, men man kan nog sträcka sig till att säga att påföljdssystemet faktiskt har en preventiv effekt i samhället.

Olivencrona framhöll en tänkbar koppling mellan ökad brottslighet och brist på straff, med villkorlig dom i åsytande. Strahl avfärdade detta resonemang som verklighetsfrämmande. Då var det Strahl och den Strafflagberedning han satt med i som fick genomslag för sina idéer, men Olivencrona har i och med utvecklingen sedan dess fått ett slags retroaktivt erkännande. Efter reformernas genomförande växte under 70-talet nyklassicismen fram och Olivencronas kritik blev åter aktuell. Från Fängelsestraffkommitténs arbete under 80-talet fram tills idag kan man i min mening spåra en allt starkare nyklassisk syn på straffsystemet.

De första förändringarna efter reformen 1965 var att de tidsobestämda straffen ungdomsfängelse och internering utmönstrades. Denna typ av straff är praktexempel på hur behandlingstanken kan få för stort genomslag, särskilt med tanke på att det förefaller saknas empiriska belägg för att påtvingad vård har en kraftigt brottsdämpande effekt. När straffet anpassas efter den dömden blir det en brist på proportionalitet mellan brottet och straffet. Huvudproblemen med detta är att likhetsprincipen inte upprätthålls då olika personer kan få olika straff trots att brotten de begått är lika klandervärda. Det skapar även en bristande förutsebarhet.

Förändringarna som skett sedan dess har präglats av en strävan mot ett mer renodlat proportionalitetstänkande som i sin tur är tänkt att leda till ett tydligare straffsystem. Asp och Träskman menar att straffsystemet är otydligt och komplext bland annat då ett prognostänkande fortfarande används vid påföljdsvalet i vissa fall. Detta är även andemeningen i SOU 2012:34.

Problemet är att man inte både kan ha kakan och samtidigt äta upp den. För att få ett tydligt och förutsebart system skulle man kunna införa ett system där bara ett straff finns, låt säga fängelse, och vid straffmätningen bara ta hänsyn till brottets straffvärde. Ett sådant system för nog snarast tankarna långt tillbaka i tiden då straffets syfte endast var vedergällning. Det var antagligen enklare att utmäta straff förr. Idag har vi ett krav på humanitet och individualprevention som gör att straffsystemet måste bli mer komplext med fler påföljder och fler faktorer att ta hänsyn till vid påföljdsvalet. Visst är det lovvärt att sträva mot ett enklare system men jag vill mana till försiktighet. En försiktighet som också har iakttagits på senare tid. Reformerna av påföljdssystemet har inneburit kompromisser jämfört med de i förarbetena föreslagna lösningarna. Även här kan antagligen politikens betydelse för straffsystemet spåras.

Victor framhäver att kritiken mot domstolarnas prognostänkande vid val av påföljd i viss mån kan vara obefogad då det oftast handlar om att kategorisera lagöverträdaren och sedan följa praxis snarare än att domaren i varje enskilt fall personligen gör en framtidsprognos.

Jag tror att det kan innebära en fara att frånta domstolen möjligheten att inom vissa begränsningar se till individen vid val av påföljd. Man får inte glömma straffsystemets syfte, nämligen att få medborgarna att följa samhällets normer och därigenom få ett så bra samhälle som möjligt. Straffsystemet i sig har inget egenvärde. Alla människor är så olika att straffsystemet ibland måste offra lite av likabehandling och förutsebarhet för att domaren ska kunna välja det straff som kan tänkas ge bästa individualpreventiva effekt. Lagen kan inte innehålla regler som passar för alla människor och situationer. Olai Petris tes om att en bra domare är bättre än en god lag står sig fortfarande i detta hänseende.

Villkorligt fängelse är enligt mig en god idé sett till symboleffekten. I praktiken kommer det knappast innebära stora skillnader i fråga om straff. Återigen bör man här hålla i minne att det är politiker som stiftar lagar. Om det i samhället efterfrågas ”hårdare straff”, medan fängelsestraff både är dyrt och ineffektivt kan

kanske ett villkorligt fängelsestraff vara en utväg. Fler brottslingar döms till fängelse men det kommer inte att sitta fler brottslingar i fängelse.

Problemet med tröskeeffekter tror jag vi får leva med. Hur man än vänder och vrider på det så är fängelse så mycket mer ingripande än de alternativa straffen. Det närmaste en lösning man kan komma torde vara en lång intensivövervakning för de brott som ligger nära tröskelgränsen.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att vi har kommit långt på vägen sedan den tid då den dömda satt fast i stocken eller stympades. Nu återstår finputsningar. Jag tror att framtidens finputsningar kommer bestå i allt mindre fängelsestraff då fängelse är dyrt, medan lagstiftaren alltid är på jakt efter besparingar. Att straff i frihet kanske ändå kommer att kallas fängelsestraff är en annan fråga. Tydligare lagstiftning har länge efterfrågats och det kommer vi antagligen att få se. Det är en bra utveckling så länge vi inte inskränker domstolens möjligheter att ge rätt straff till dem som faktiskt vill förbättras.

Behandlingstanken har efter sina glansdagar fått mycket kritik. Enligt mig var det ett tankefel att alla dömda skulle förbättras under strafftiden. Idén faller på att man inte kan hjälpa den som inte vill bli hjälpt. Man kan leda en häst till vattnet, men man kan inte tvinga den att dricka. Det betyder enligt mig inte att 70-talets misslyckade ska tas som intäkt för att en mer utpräglad nyklassiskt påföljdssystem alltid är bättre. Det måste finnas en möjlighet till straff som hjälper till de som vill förbättras. Det finns faktiskt hästar som är törstiga.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1956:55. Skyddslag

SOU 1986:13-15. Påföljd för brott. Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning mm.

SOU 2012:34 (Band 1-4). Nya påföljder.

Prop 1987/88:120. Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m).

Dir 2009:60. En översyn av påföljdsystemet.

Litteratur

Häthén, Christian: "Stat och straff", Lund 2004.

Jareborg, Nils & Zila, Josef: "Straffrättens påföljdslära", Stockholm 2010.

Modéer, Kjell Å: "Juristernas nära förflutna" Stockholm 2009.

Artiklar

Asp, Petter: "En modernare påföljdsreglering?" SvJT 2010 s. s. 449-462.

Aspelin, Erland: "Straffets grunder – historisk bakgrund". SvJT 1999 s. 108-131.

Borgeke, Martin & Reimer, Stefan: "Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem – en replik" SvJT 1999 s. 145-150.

Jareborg, Nils: "Påföljdsbestämningen struktur". SvJT 1992 s. 257-275.

Strahl, Ivar: "Pressdebatt om strafflagberedningens förslag till skyddslag". 1975 s. 561-591.

Träskman, Per-Ole: "Påföljd, proportionalitet och prioritering av samhällsstraff". SvJT 2003 s. 173-194.

Victor, Dag: "Påföljdsbestämning i ett differentierat påföljdssystem". SvJT 1999 s. 132-144.

Von Hirsch, Andrew, Wersäll, Redrik och Victor, Dag: "Korta fängelsestraff och alternativa påföljder". SvJT 2003 s. 109-110.

von Hofer, Hanns: "En översyn av påföljdssystemet (Dir. 2009:60)". Festskrift till Per-Ole Träskman, s. 238-245. Stockholm 2011.